

Чортище

Наталія Кобринська

Казка народна

Тихо та й темно на світі божому. Ніч лягла на землю та й вкрилась великою чорною плахтою, з-під котрої виставали якісь страшні, темні мари. Одні пнуться високо, неба досягають, другі зігнулися удвое або причакали до землі, як би на кого засідали, інші знов ніби зібралися на тайну нараду та й хильцем розбігались.

За днини вони виглядали інакше. То були хати, стодоли, стоси, обороги, сади, верби, тополі та й придорожні хрести невеличкого подільського сільця. Але тепер всі вони перемінилися, стали якимись грізними постатями, що аж в душі від їх виду завмирає та й дрож переходить тілом.

В одному кінці бухало, ніби розтертим у вогні порохом, і здавалося, що розлючена змія кидає ніздрями стовпи ясних іскор, хропить, сопе та й клацає зубами.

Нараз отворилися двері низенької, припалої до землі ковальської кузні, і бухнуло ще жеврішим огнем, як би в пащі розжертого звіря.

Великий ковальський міх роздував розжарене вугілля, кидав довкола червоним полум'ям і обливав стоячого з клевцем коваля, що з розгоном підносив та й спускав його на вбите в дубовий ковбок ковало. Вокруг стояли колеса, плуги, драбини, борони, а поміж тим штики, коси, сокири непевно миготіли блиском роз'яреного вогню.

На деяких з тих знарядів сиділи люди, ґазди й парубки з села. Всіх очі були вліплені в окопчену, як смола, стіну, і сміялися до розпуку.

Із-за червоного полум'я показувалася довга, витягнена стать, великі, голі, зубаті крила стриміли догори, кудлата голова кінчилася гострою, гейби у цапа, борідкою.

— Ади! Ади! — мішалися різні голоси.— Які вилазять йому роги, які криві очі й хвіст як смішно закручений! А бодай того коваля, де він йому —так придивився! Крила зовсім як у лилика. А нігті як? Ха-ха-ха! Та й кінські копита, бігме, кінські копита має,— договорювали сміючись люди.

— А може би, єму ще більше крильця закрутити, чубок поправити,— приговорював сам коваль, кинув клевець, узяв заострений зубок борони та й став ним дерти по стіні. З-під зубка виходили здорові білі риси.

Уже ґазди повідходили, а коваль все ще стояв при стіні та й рив зубком. То чуприну ще більше розчухрує, то брови піднесе, то щось коло губ закроїть, через що чорт іще більше вишкірять зуби.

Та коли покропив огонь водою та й, змучений, протягнувся на постелі, аби відпочити, промовив чорт до нього:

— Що я тобі винен, що ти мене такого поганого змалював? Тепер скоро хто прийде до кузні, то лише з мене кепкує, а ти ще добагаєш: то крила викручуєш, то зуби вишкірюєш. Де ти справді мене такого видів, що такого смішного та поганого людям покажуєш, та й за що так збиткуєшся?!

Коваль сам не знав, де він його такого видів: він якимсь таким зродився в його душі, та й такого змалював.

А приходила йому найбільше та охота тоді, коли на-пивсяигорівки, котру сам чорт йому піддавав.

Ковальство — тяжка робота, бити клевцем цілий день — то не жарт, тож коваль все собі тримає плящинку горівки, потягне вряди-годи, трохи покріпиться та й знов до роботи береться.

Хоч він з горівки ніколи не випускався, все-таки траплялося, що в горлі висхне, заки сам до корчми зможе піти або кого післати, а часом і жид не хоче дати, заким гроші на стіл не покладе.

"Ох! Коби-то мені, як лиш очі отворю, пляшка горівки ма столі!" — думає не раз коваль про себе та й зітхне глибоко.

Аж одного ранку дивиться він, а перед ним стоїть на столі пляшка горівки. Він так утішився, що таки відразу, не роздумуючи, вихилив цілу пляшку нараз. Другої днини так само, третьої знов пляшка з горівкою на столі.

"Відки та горівка може братись?" — подумає не раз коваль та й чогось здрогнеться, відсуне пляшку та й береться до ковадла.

Але що ударить клевцем, то зиркне на пляшку; а вона стоїть, як стояла: через біле скло видко горівку чисту, як сльоза, а таку пахнючу, що коваль лише ніс підносить та й нюхає, аби якнайбільше втягнути в себе милого запаху. Лж не втерпить, ухопить за пляшку, та лиш сухе дно лишиться. І чує, як чортівський напитек ходить по жилах, кров розгрівається, б'є в висках, якась страшна стать виринає перед його уявою, спочатку десь далеко, ніби із-за густої хмари, а потому все ближче, ясніше, аж так близько, так ясно, що він кине клевець, ухопить який-будь острий кусень заліза та й почне пороти по стіні; а з-під заліза чимраз виразніше відзачувалися форми й закрої страшного чудовища, котре люди чортом називали.

Слава про його штуку розносилася геть по селу. Чи мав хто яку потребу, чи не мав, ішов до кузні, аби на чорта подивитися. Забіжить яка цікава молодиця, та як уздрить таке чудовище, то лиш очі відверне. "Коби, не дай боже, не задивитися"*. Прилізе стара баба, та аж стрясеться, та й зачне хреститися, аби до неї приступу не мав; а що дівчата, то цілими гурмами бігають до ковалевої кузні та з чорта вже так сміються, що влізеться:

— Який страшний та поганий, які смішні у него очі, які криві брови! А руки, як у старого злодія! А пазурі як простер! Та й кінськими копитами притупує, гейби танцював. От! Се раз парубок, нема що казати! Не жаль подивитися та й у танець піти!

Чорт тільки чекає, аби сам з одним ковалем лишився, та й далі знов до нього:

* В деяких селах Галичини ще й досі є таке повір'я, що коли вагітна жінка "задивиться" на якесь чудовище, то дитина в неї вродиться подібна до нього.

— Поганий ти чоловік! Малюєш ти мене поганого, а ти не кращий від мене! Я тобі добре роблю, даю тобі, що тобі наймиліше, а ти так зі мною поступаєш, так відплачуєшся! А до церкви ходиш, слухаєш слів святих євангелістів, що кажуть хліб за

каміння віддавати, а ти за моє добро смішиш мене та й поганиш перед людьми! А що вони тобі доброго роблять, тоті люде? Працюєш, тягнеш міхом, товчеш клевцем, що аж духу в тобі не стає, та ледве з голоду між ними не згинеш. Чи ти їх не знаєш? Не знаєш, яка то погань, яка мерзість? Ти моєю горівкою розгріваєш серце, розгониш журливі думки, а за те мене сміхом пускаєш? Знаєш, як люблю залицятись до молодиць, а ти мене їм такого показав, що вони очі від мене відвертають. Аби-м тепер і найкращим хлопцем прикинувся, то ніяка дівка не схоче мене, коли знає, що я кінські копита маю! А ти знаєш, як то мене болить, як дразнить, коли яка стара баба зачне колоти хрестом; а чим вона краща, чим ліпша від мене?

"Може, се і правда",— гадає коваль, та все-таки не може повздержатися, аби не доповнити чортівську статтю. Щось горіло в його голові, кипіло в серці й рвалось якимсь неперепер-тою потребою об'явити явно те, що таїлося в його натурі. Чим більше він прикладався до своєї роботи, тим більше якась туга притягала його до неї і потужним жаром будила чимраз більше уподобання, що грало усіма звуками його душі, ставалось ударом серця, кружало в його жилах.

Не раз стоїть так довго та й дивиться на свій твір, аж він набере життя, зачне кивати головою, розмахувати руками й лаятися:

— І знов ти мене дразнив, знов підчеркував, аби мене поганішим та, й страшнішим зробити! Спам'ятайся, чоловіче! Ні користі тобі з того, ні добра, лиш якась злобна втіха, а мені кривда.

Часом ковалеві жаль зробиться чорта. Може, він справді не такий лихий, страшний та чорний, як він його змалював? Але тоді ще більше охота його розбирає, робить його ще поганішим: то ріжки докрутить, то борідку заострить, розчепірить нігті.

— Поправляй, поправляй, братчику! Бо що б ти для своєї слави та пихи не зробив? Що тебе обходить моя кривда, аби ти лиш був вдоволений. Дивися, аби-сь того не жаловав!

Страхом переймає коваля: візьме мітлу, усадить у сажу, аби стерти чорта зо стіни, але як подивиться у очі чудовища, приглянеться усім рисам, до котрих так прикладався, кине далеко мітлу від себе, як злу покусу, що грозила знищити образ його духа.

Ремесло ковальське упадає, люди ходять до кузні, але иже не для ковальської роботи, а лиш тому, аби чортові придивитись.

А ходять дивитися не лиш зі свого села, але і з сусідніх сіл. Іде хто на ярмарок або на торг у місто, то не помине кузні; або таки навмисне вибереться подивитися на чорта.

Десь донеслося про ковалевого чорта до двора, до самого пана. Дивиться коваль, а перед його кузнею стає чвірка з каретою, вилазить пан та й іде просто у двері.

— Що ти, ковалю, за такого чорта змалював, що усі люди ідуть дивитися, та й тільки і бесіди, що про ковалевого чорта? — каже пан.

— А ось він тут є,— показує коваль на стіну. Дивиться пан на чорта, а чорт стоїть, як його коваль

змалював, та й вишкірив зуби, ніби всміхається. А пан що подивиться, то аж за боки береться.

— Се справді, ковалю,— каже він,— у тобі чорт сидить, то якби-сь не мусив тут у тій кузні клепати свою біду, то не було би на світі рівного тобі чоловіка.

Коваль як то учув, то справді надувся так, як його ковальський міх.

Того вже було чортові забагато, гнівало його, що коваль надувся, та й що панисько з нього сміявся.

"Іще і той буде з мене сміятися! —лютився він.— Чим він від мене кращий, той панисько? Хто людською працею живе, чужими руками обробляється, десятини здирає? Від чиїх буків мужицька шкіра тріскає та ^й кров тече потоками? Не через тебе, панку, у підземних дірах люде гниють, дівкам обтинають коси, молоді чоловіки карабіни носять, а їх жінки до двора забирають? З мене він буде сміятися та й хвалити коваля, а що би він сказав, якби йому коваль яку кривду вчинив? Чи не метав би ся гірше чорта? Узримо!"

Коли вночі коваль здрімався, сидячи перед образом чорта з зубком у руках, чорт відірвався від стіни, засвистав вітром та й закрутився високо у воздуху. Великі його крила простерлися, як чорна хмара, і, як хмара, спадав він поволі на панський двір.

Пан був великий багатир, мав великі маєтки, червоні чвертками мірив, у мисках спліснілі мідяки пересушував, а банки у звозах полотен тримав. А що багатих уборів, золота, срібла та іншого багатства там було!

Чим нижче чорт над двір спускався, тим глибший сон на всіх нападав; не лиш пан, пані та й усі слуги позасипляли, як би їм хто каменем голову приклав, але навіть пси та й сторожа, що як день, так ніч пильнувала двора, запала у глибокий сон.

Чорт припав до даху своїм прозорим тілом і проник ним аж до споду двора. Здоймив з плеча ковалевий від вугля мішок, що взяв був з собою з кузні, та й, що було, зачав в той мішок набивати: де були які гроші, срібне начиння, золоті перстені, кульшки, шовкові сукні та й усяке інше дороге фантя,— одним словом, все, що було, пхав у мішок, котрий щораз більше розтягався та й грубів.

Коли вже вибрав дочиста, взяв мішок на плече, пішов назад до коваля та й закопав під стіною, де був намальований.

З полудня чує коваль якийсь гамір коло своєї хати. Пес лає, люди голосно говорять і як би рискалями копали землю. Коваль виходить з хати та й очам не вірить: з-під кузні витягають його від вугля мішок, повний грошей та й деякого іншого добра!

Беруть коваля, кують та й ведуть до темниці. Бідний коваль не знає, ні за що, ні чому

Питає людей:

— За що кують, волі позбавляють?

— Та ти ще питаєш,— говорять люди.— Та не твій то мішок, не пізнаєш, не під твоєю то кузнею його знайшли, не ти хотів усе панське, майно зграбувати, не ти наставився на панський маєток та й панське добро трібовав собі присвоїти?

Сидить коваль у темниці, світу божого не бачить, холодно та й вогко, жаби та інше

гаддя повзає по тілі. Ні на чім лягти, ні вкритися, лиш один околіт кинули під голову.
—>

"Господи милосердний! За що то на мене попало? — плаче сиротище коваль.— Чим я так прогрішився, аби надо мною так збиткувалися та й аби я таку кару терпів?! Ні гірший, ні ліпший я був чоловік від других, от хіба тільки що пив тоту чортівську горівку, що вона розсаджувала мені мозок та палила серце, та й тільки мого гріха!"

Не знає коваль, коли ніч, ні коли божа днинка: темно та й темно, гейби у гріб живого поховали.

— А видиш, на що ти мене дразнив! Тепер маєш за своє! — зашуміло над ним у темниці.

— Іще й тут не даєш мені спокою, іще й тут мучиш мене, чортівська сило! Кажеш, що я тебе дразнив,— а хто ж тому більше винен, як не ти сам?! Хто мені крові ще більше до мозку доливав, хто піддавав чортівську горівку? Не ти? А. тепер кажеш, що я тебе дразнив! Якби не чортівська твоя горівка, я би був стояв з клевцем та й кував! То твоя горівка відривала мене від ковадла, та коли вона мене розібрала, тогді я брався тебе малювати

— Не дурний я тобі відбирати горівку: не ПЙВ би-сь моєї чортівської горівки, я не мав би був над тобою ніякої гили та й не міг би над тобою пімститися; а тепер маєш за своє, повісять тебе на шибениці та й мені душу віддадуть.

— Бери, муч, катуй, ріж на кусні,— най вишу на шибениці, най ворон тіло моє рве, але най лиш душа моя у пеклі не пропадає,— проситься коваль.

Велика розпука відобрала йому силу, майже не тямив-ся, що з ним діється, не знав, чи він жиє, чи ні.

Довго так лежав, склонивши голову на околіт.

Аж нараз щось ніби слабій промінчик проник густу темряву темниці; занесло свіжістю зелені і пільних цвітів. Десь здалека доходили якісь чудні звуки, ніби спів птахів, радісний тихий сміх, дзвеніння граючого по каміннях потоку, а відгомоном тих чарівних звуків грали ліси, гори, долини, луги, діброви, води й облаки, і все те зливалося в одну потужну мелодію: "Слав во вишніх богу й на землі мир, во чоловіцях благоволення!"

Ясність така ударила, що коваль аж за очі взявся. Що се! День білий, сонечко ясне увійшло до його темниці?! Ато ангел божий, білий, як сніг, яснів перед ним, блищав промінням срібної звізди, дрожав блиском ранньої роси.

— Бог мене прислав до тебе, ковалю,— каже ангел,— встань і йди за мною!

— О боже, чим я у тебе те заслужив, що ти до мене своїх послів посилаєш ^? — питає зачудований коваль.

— Ти був завше добрий чоловік, та лиш тебе та чор-тівська горівка губила, але за те, що ти чорта гнівив і дразнив, смішив перед людьми, бог розказав вивести тебе з тої темниці.

Ангел доторкнувся кайданів, а кайдани з бреньком упали; доторкнувся залізних дверей, а замки тихо порозсувалися.

— Іди додому, сиди тихо та й не гніви бога тою чортівською горівкою,— сказав йще ангел і відлетів до неба, а за ним потягнулася струя блискучих зізд та лишилася довга біла дорога.

Другої днини рознеслося селом, що будуть коваля вішати, що пан поставив велику шибеницю та й спровадив ката.

І справді так було.

Вивели коваля з темниці та й повісили.

Вертаються люди назад домів, аж чують, щось клен-цає у кузні. Ідуть усередину, а коваль стоїть при ковадлі та й мучить кусень заліза.

— Та тебе що липі повісили, а ти тут куєш?! — чудували-ся люди.

— Та як повісили мене, коли я тут! — каже коваль.

Люди повертали назад під шибеницю, а на шибениці не коваль, а околїт, що му дали були до темниці під голову.

Побіч околоту висіла ще кінська кість та й кінські копита: "На знак божої моці та й чортівської сили".

У кузні коваля нічого не змінилося. Так само сопів міх, гримав клевець, так само стояли плуги, борони, колеса, лише чорта на стіні не було.

Коваль чортівської горівки й до рта не брав та й жив, як світ приказує: "Бога не гніви, чорта не дразни".

Але чи ковалеві добре з тим було — казка не каже.